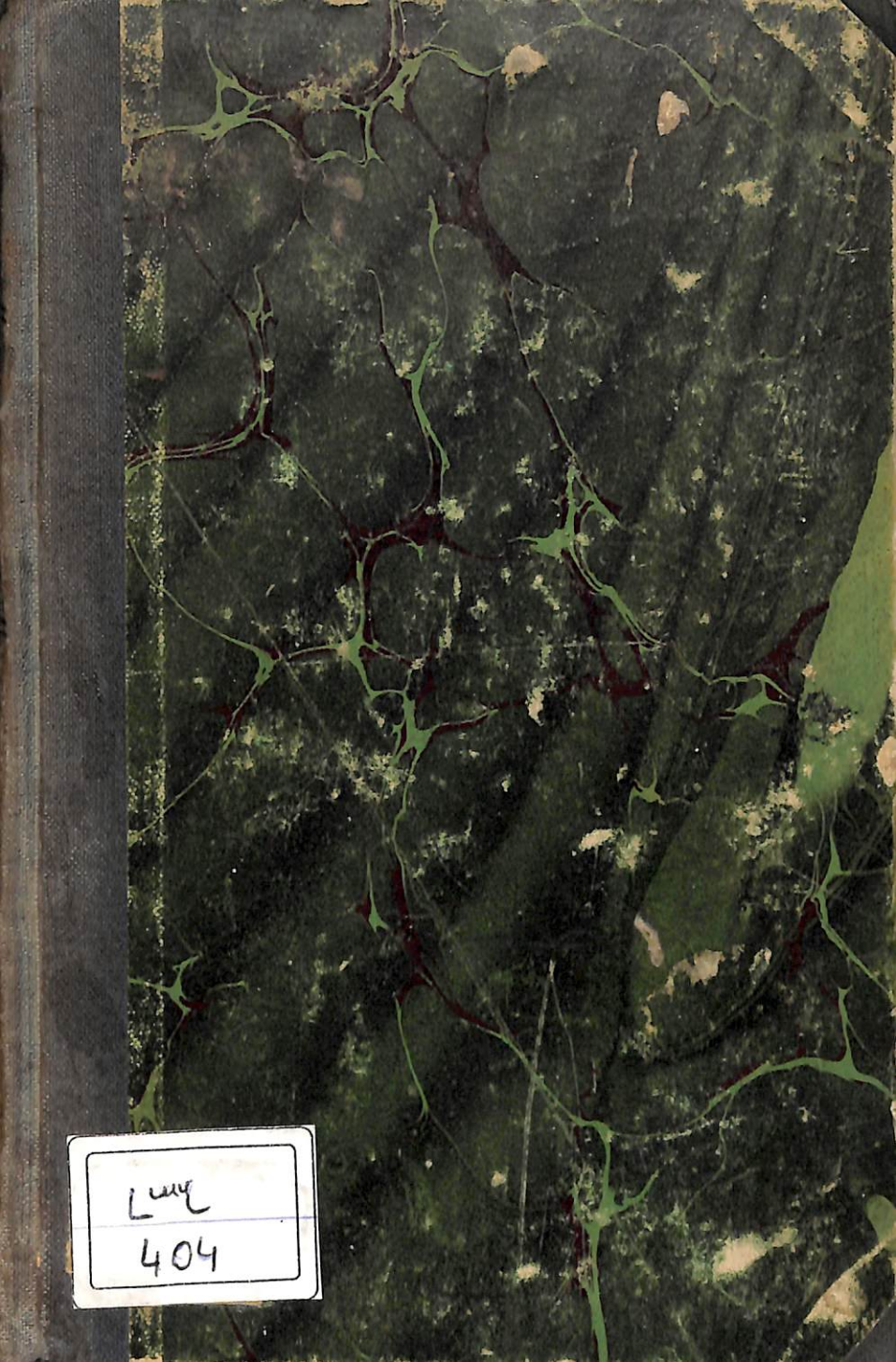

Luc

404

118.

0007

~~A 287~~ ~~A 79~~ ~~A 194~~ ~~A 118~~

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԳՕԶԵԱՆՑ

Լսւել

404

Կ. Մ.

ՍԵՒ-ԼԵՌՆՑԻՔ

ЛАЗАРЕВСКИЙ ИНСТИТУТ
УЧЕНИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА
* ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ *

(ՄԻ ՏՈՀՄԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ)

1010
40744

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

1451

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ Մ. Դ. ՌՕՏԻՆԵԱՆՑԻ

1890

ՍԵՒ-ԼԵՌՆՑԻՔ

(ՄԻ ՏՈՀՄԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ)

Дозв. ценз. Тифлисъ. 8 Декабря, 1890 г.
Типогр. М. Д. Ротиніанца, на Голов. пр. соб. д. № 41.

Մեր աշխարհի այն մասը, որը կոչում է Եւրոպայ, ունի իւր հարաւում մի ընդարձակ լեռնոտ սեպածե տարածութիւն, որը շրջապատւած է երեք կողմերից ծովերով և որը կոչում է Բալկանեան [Թերակղզի: Այդ [Թերակղզու մեծ մասը ծածկւած է Բալկան կոչւած լեռներով, որոնք զլիւաւորապէս հաւաքւած են նորա արեւմտեան մասում և բռնում են Ադրիական ծովի ափերը: Հենց այդ ծովափնեայ բարձրաւանդակի ամենալեռնոտ մասում գտանւում է մի փոքրիկ երկիր, որ կոչւում է Սև-լեռ¹⁾ կամ Ղարադաղ: Սև-լեռան մեծ մասը բռնում են այնպիսի մուլ ու անբերրի լեռներ, որոնք լի են

¹⁾ Այդ երկիրը ունի 170 քառակուսի մղոն տարածութիւն և 300,000 բնակիչ: Երբ այդ երկիրը ծածկւած է եղել խիտ անտառներով, դորանից դուրս է եկել Սև-լեռն կամ Ղարադաղ անունը, իսկ ալժմ միմիայն ամենի լեռներ են կրալին կազմութեամբ: Սև Լեռը իրանց սլառոնների մէջ լալտնի է Չերնոգորիա անունով:

(320 53- 4. 5)

28-403

404-2004
(15172-58)
N

ահռելի քարանձաւներով, վիհերով ու անապատ-
ներով: Շատ քիչ են պատահում այդ լեռների մէջ
արգաւանդ հովիտներ կամ ձորեր: Ահա այդ մութ
սարերի մէջ, երկար ժամանակից ի վեր ապրում է
մօտ երեք հարիւր հազար (300,000) մարդ սլաւո-
նական ցեղից, որոնք կազմում են մի ամբողջ ա-
ռանձին ազգութիւն, անկախ տէրութիւն: Այդ
սարերում այս մի բուռն ժողովուրդը, ինչպէս արծիւ-
ներ հիւսեցին իրանց բոցները, և ահա, չորս հարիւր
տարուց աւելի է, որ արծիւների նման պահպա-
նում են անվահեր կերպով իրանց հայրենի լեռները՝
միշտ քաջութեամբ կուռելով, թէ հարեան բարբարոս
թուրքերի և թէ ուրիշ թշնամիների դէմ, իրանց
անկախութեան և ազատութեան համար: Հօր է այդ
ազգը. բոլորը այնպիսի ընտիր ընտիր դիւցազներ են,
որոնց մասին միայն իրանց հին երգերում կարելի
է լսել: Ուստի, աւելորդ չի լինի պատմել, թէ
ինչպէս կազմեց այդ լեռնային արծիւների բոցը,
ինչպէս առաջացան այդ դիւցազունները իրանց երկրի
պահպանութեան համար և թէ ինչպէ՞ս են նոքա
ապրում այժմ:

Վեց-եօթ հարիւր տարի սորանից առաջ, երբ
Բալկանեան թերակղզում գոյութիւն ունէր սեր-
բիական ընդարձակ թագաւորութիւնը, Սլւլեառը,
որ այն ժամանակ Զէտ էր կոչւում, կազմում էր
յիշեալ թագաւորութեան մի մասը և կառավարւում
իւր իշխաններով, համարեայ բոլորովին անկախ:

Մօտ հինգ հարիւր տարի առաջ տաճիկները,
ոտք դնելով Բալկանեան թերակղզում, իրանց զօրքե-
րով արշաւեցին սերբիացոց վերայ: Ռժաղդաբար
այդ ժամանակ սերբիացոց թագաւորութիւնը սաստիկ
թուլացել էր կառավարող իշխանների մէջ պատահած
երկպառակութիւնների և անմիաբանութեան շնորհիւ,
այդ պատճառով նա չը կարողացաւ դէմ դնել այն ժա-
մանակեայ հօր և պատերազմասէր տաճիկներին: Այդ
կռիւը տեղի ունեցաւ 1389 թւականին Կոսսովի
դաշտում: Այդ անցաճող պատերազմում ոչնչացաւ
սերբերի զօրութիւնը. նահատակեց նոցա վերջին
կազար անունով թագաւորը և սերբիացոց երկիրը
կամաց կամաց ընկաւ տաճիկների իշխանութեան
տակ: Անկախ մնաց միայն գէտացոց կամ սև
լեռնոց երկիրը, որ կառավարւում էր իւր իշխան-
ներով. բայց գէտացոց անկախութեանը նոյնպէս
փոսնդ էր սպառնում անհաշտ թշնամու կողմից:
Նոքա ոչինչ էին այդ ժամանակ, եթէ ոչ մի բուռն
սերբեր, որոնց վերայ եթէ ոչ այսօր, գոնէ վաղը
պիտի արշաւէին տաճիկների անհամար հրոսակները:
Օգնութեան յոյս չը կար ոչ մի տեղից, իրանք էլ
անկարող էին իրանց պաշտպանել, միմիայն յոյսերը
դրին իրանց լեռների վերայ: Զէտերի երկիրը կազմ-
ւած էր երկու մասերից — հովիտներից ու լեռներից:
Այդ լեռները նոցա համար ոչինչ էին, եթէ ոչ բնա-
կան ամրոցներ, որոնց պատերը բոլորովին վերա-
նորոգութեան կամ ամրացնելու կարօտութիւն չու-

նէին: Բաւական չէ՛ որ զէտերի այդ լեռնոտ մասը շրջապատւած էր բոլոր կողմից ուղղաձիգ ու ցից ժայռերով, այլ նաև բաժանւած էր էլի մի քանի մասերի, որոնցից իւրաքանչիւրը ներկայացնում էր մի մի փոքրիկ բնական ամրոց, պարփակւած մի մեծ ամրոցում¹⁾, ճիշդ այնպէս ինչպէս մեր Կիլիկիայի լեռները—Միջերկրական ծովի արևելա-հիւսիսային ափում:

Զէտերի կառավարիչներից մէկը, Յովհաննէս Ձերնովիչ անունով՝ վճռեց օգտւել այդ հանգամանքից, այն է՝ իրանց երկրի բնական ամրութիւնից, պահպանելու սերբիացոց այդ մասի ազատութիւնն ու անկախութիւնը: Նա տեսաւ, որ հովտում մի բուռն ժողովուրդ այլ ևս անկարող է դէմ դնել տաճիկ թշնամու ահագին ոյժին. դորա համար Յովհաննէսը այրեց իւր նախնիքների հին մայրաքաղաքը, թողեց հովիտը ու հեռացաւ իւր ժողովրդի հետ լեռներում ապաւինելու համար: Այստեղ սերբերը թէև թւով քիչ, բայց յոյս ունէին դէմ կենալ թշնամուն, որովհետև առէն մի քարանձաւ, առէն մի ժայռ նոցա համար մի մի նեցուկ էր ներկայացնում: Թագնւելով անձաներում, դարան մտնելով բարձր քարերի յետևը, մի խումբ մարդիկ կարող են, եթէ միաբանին են հրացանի գնդակներով

¹⁾ Մեր Կիլիկիայի լեռները շարունակութիւն են կազմում Կարինի բարձրաւանդակի, որի ամենաբարձր գագաթը «Արարատն» է 18,700 ֆուտ բարձրութեամբ:

հազարաւոր թշնամիներ ոչնչացնել, կամ թէ չէ՝ հենց միայն քարաձուլութեամբ անդունդները շարտել նոցա: Եւ մինչև այժմ՝ Սև-լեռում կամ Ղարադաղը շրջապատւած է ամրոցներով. նա ո՛չ մի ամրոցի կարօտութիւն չի զգում, թէպէտ և իսկական ամրոց էլ չ'ունի:

Յովհաննէս Ձերնովիչը, ամրանալով իւր հայրենի լեռներում, հաւաքեց իւր քաջ ազատասէր ընկերներին և նոցա հետ միասին ուխտեցին յաւիտեան կռւել տաճիկների դէմ: Նոքա իրանց խորհրդում այսպէս վճռեցին. «Եթէ մի որևէ սև լեռնցի կը փախչի պատերազմի դաշտից՝ թողնելով իւր հաւատարիմ եղբայրներին թշնամու սրի առաջ, այն ժամանակ նա կը կորցնի իւր բարի անունը, պատիւը, յարգանքը, նորան կը հագցնեն կանացի շորեր և կանայք իրանց իլիկներով կը քշեն գիւղից գիւղ»:

Այդ ուխտը մինչև այսօր պահպանւում է սև լեռնցի քաջերի մէջ: Մինչև այսօր նոքա յիշում են այդ ուխտը. յիշում են իրանց եղբայրների ստրկութիւնը և իրանց երգերում երգում են այն հերոսների սխրագործութիւններն ու քաջութիւնները, որոնք իրանց գլուխը դրին հայրենիքի ազատութեան համար, լաւ համարելով մահը՝ քան ստրկութիւնը: Եւ մինչև այսօր՝ սև-լեռնցու համար չը կայ ոչինչ աւելի ամօթալի եթէ ոչ ասել՝ որ նորա նախնիքները մեռան անկողնում, այսինքն իրանց բնական մահով, և ոչ թէ պատերազմի դաշտում, և այս պատճառով

սև-լեռնցին միայն իւր չար թշնամուն կը ցանկաց
մեռնել տանը իւր յարկի տակ: Այսպիսով Յոհաննէս
Չերնոեւիչից սկսում է սև-լեռնցոց պատմութիւնը:
Սակայն, պատմութիւն, որ պարունակում է իւր մէջ
չորս հարիւր տարւայ արիւնհանգի պատերազմներ,
որտեղ մի բուռն քաջ մարդիկ կուում են ահագին
ոյժերի դէմ իրանց խղճի, քրիստոնէական կրօնի,
իրանց հայրենի լեռների ազատութեան համար:

Հարիւր հազարաւոր, մինչև անգամ միլիո-
նաւոր տաճկական զօրքեր մտել են այդ անմատչելի
լեռները, որպէս զի այդտեղից էլ չը վերադառնան:
Շատ և շատ անգամ խորտակեցին սև-լեռնցիք թուր-
քերի յարձակումները և միանգամ միայն նոքա չը
դիմացան: Բայց տասն և եօթերորդ դարու սկզբում
(1623 թւականին) տաճիկները, ձանձրանալով սև-
լեռնցոց դէմ մղած միշտ անյաջող պատերազմներից,
վճռեցին միանգամայն վերջ տալ այդ մի բուռն ժո-
ղովրդին: Հաւաքեցին անհամար զօրքեր, չը նայելով
սև-լեռնցոց կատաղի դիմադրութեանը՝ գրաւեցին
նոցա մայրաքաղաքը, քանդոտեցին ամբողջ երկիրը և
նոցա վերայ հարկ դրին: Այդ ժամանակ նոցա մէջ սկսաւ
դաւաճանութիւն մտնել, սկսան երեւալ այնպիսի մար-
դիկ, որոնք իրանց անձնական շահի համար ուրացան
իրանց հայրենի կրօնը և ընդունեցին մահմեդակա-
նութիւն: Այդ ժամանակ սև-լեռնցոց կառավարում
էին միարոպոլիտներ (հոգեւոր գլուխ), որովհետև Յով-
հաննէս Չերնոեւիչի ժառանգներից մէկը հրաժարեց

իշխանութիւնից և յանձնեց միարոպոլիտին: Անցեալ
դարու սկզբում միարոպոլիտ ընտրեց մի քաջ ու
խելացի մարդ—Դանիէլ Նեգոշ անունով: Նա տե-
սաւ, որ արձակ կուում դժար է սև-լեռնցոց հա-
մար յաղթել տաճիկներին և այսպիսով թոթափել
ստրկութեան, անպատուութեան ու աղքատութեան
անարգ լուծը. բայց միևնոյն ժամանակ աւելի սպա-
սելը վտանգաւոր էր, որովհետև սև լեռնցոց մէջ
քանի գնում մահմեդականների թիւը աւե-
լանում էր և քրիստոնէական կրօնը կարող էր
ոչնչանալ: Այդ պատճառով Դանիէլը վճռեց միան-
գամից ոչնչացնել սև-լեռնացի մէջ բոլոր մահմեդական-
ներին. կանչեց զաղտնի կերպով մի քանի անվեհեր,
անկեղծ ու ազգին անձնատուր մարդիկ և նոցա հետ
վճռեց Քրիստոսի ծննդեան գիշերը անխնայ կերպով սրի
անցկացնել բոլոր մահմեդականներին. թէ տաճիկնե-
րին և թէ մահմեդականութիւն ընդունող սև-լեռն-
ցիներին: Այդ գաղտնիքը այնպէս խիստ և սրբու-
թեամբ պահպանեց, որ մինչև իսկ մահւան ժամը
մահմեդականները ոչինչ չը գիտէին: Եւ կատարեց
սարսափելի արիւնհեղութիւն: Մահմեդականներից
շատ քչերը կարողացան ազատել մահից: Բայց Ղա-
րաղաղը, ազատ Ղարաղաղը՝ կրկին ստացաւ իւր
ազատութիւնը և այժմ չը կայ նորա մէջ ո՛չ մի
մահմեդական:

Այդ ժամանակից սկսած ահա՛ անցնում է երկու
հարիւր տարի և սև-լեռնցիք երբէք չե՛ն դադարում
յաջողութեամբ պահպանել տաճիկների յարձակում-

ներից: Եւ տարի չէ՛ անցնում, որ նոցա լեռներում չը հնչեն պատերազմի փողերը, տղաղակները, սրերի շաչիւնները և հրացանների որոտման ձայները:

Ամեն տարի արիւն է թափւում սև-լեռնացու և տաճկի մէջ: Եթէ այդ յաճախ յարձակումները կատարեալ պատերազմի բնաւորութիւն չեն կրում, բայց և այնպէս իւրաքանչիւր տարի արիւնհեղութիւնը անխուսափելի է նոցա մէջ: Երբեմն անզգոյշ սև-լեռնացի հովիւին գնդակահար է անում թիփի մէջ թաղնւած տաճիկը և աւարում ամբողջ հօտը:

Երբեմն Խսկուտարի լճում, ուր թէ սև-լեռնացիք և թէ տաճիկները ձկնորսութիւն են անում միասին, մի ոչինչ բանի համար կռիւ են սարքում և սկսում է կոտորածը. կռիւը չի դադարում, մինչև որ մի քանի մարդիկ չը սպանեն երկու կողմից: Սակայն, սև-լեռնացիք ո՛չ թէ միայն տաճիկների հետ հարկադրւած են եղել կռելու, այլ և իրանց հարևան վենետիկցոց կամ իտալացոց հետ, յետոյ Փրանսիացոց հետ, որոնք տիրել էին իտալացոց երկիրը, և վերջապէս աւստրիացոց հետ:

Կռի պատճառը կայանում էր նրանում, որ սև-լեռնացիք վաղուց ցանկանում էին ձեռք բերել իրանց Կատարո ծովափնեայ քաղաքը, որ իսկապէս անհրաժեշտ էր նոցա և որը պատկանում էր իրանց հայրենիքին, ուրեմն թանկ պիտի լինէր նրանց համար:

Տաճիկները Ղարաղաղին անուանում են թակարդ. և դա ճշմարիտ է. ամեն կողմից շրջապատած

թշնամի ցեղերը, անմատչելի ժայռերով և միայն մէկ յարմար ճանապարհ կայ դէպի Կատարո քաղաքը: Մի՛ միայն այստեղ սև-լեռնացիք կարող էին հանգիստ կերպով ծախել իրանց երկրի բերքերը և գնել այն՝ ինչ որ նոցա բնութիւնը չի՛ արտադրում: Այդ քաղաքի համար նոքա կռիւ ունեցան մինչև անգամ Փրանսիացոց առաջին կայսր Նապալէօնի հետ, որը յափշտակել էր իտալացոց երկիրը: Սակայն նոյն ինքը Նապալէօնը, նւաճելով եւրոպական ազգերի կէսը, հարկադրւած էր մտքից հանել սև-լեռնացոց նւաճելու համար կազմած ծրագիրը:

Ահա՛ թէ ինչպէս է պատմւում Նապալէօնի այդ անցաջող փորձը՝ սև-լեռնացոց մի ազգային երգի մէջ:

«Ո՞վքեր են այդ սև-լեռնացիք»,
Բոնապարտն է հարցնում,
«Ուղի՞ղ է, որ այդ չար մարդիկ
Մեր ոյժից չեն վախենում»:

«Կը զղջան այդ յանդուգները,
Ասացէ՛ք դրանց մեծերին,
Որ իրանց թուր, հրացանները,
Զգեն ոտքերիս տակին»:

— Զուր են քո սպառնալիքները,
Մենք խոնարհուող պտուղ չենք,
Մեր քարերը, մեր ժայռերը,
Զօրքիդ շիրիմ կը դարձնենք:

Եւ մեր որջերում նստած
Անկոչ հիւրին ենք սպասում,
Մօտենում են կամաց կամաց
Նրջակայքը քանդոտում:

Ժայռի տակով նրանք անցնում են,
Եւ շփոթւում... վերւում՝
Ժայռի գլխին նրանք տեսնում են,
Ալ գլխարկներ են փայլում:

«Դէ՛հ, ձեզանից թո՛ղ ամեն մին
Մի լեռնցի ըսպանի,
Անխնայ է մեր թշնամին,
Դուք էլ նրան մի՛ք խնայի»:

Որոտացին հրացանները,
Եւ ցցերի վերայից
Ընկան կարմիր գլխարկները.
Մենք գոռացինք թփերից:

Մեր հրացաններն որոտացին
Նոցա կրծքին: «Այս ի՞նչ է,
Ֆրանսիացիք գոռացին.
«Արձագա՞նք է»: Ո՛չ, այն չէ՛:

Նրանց գնդապետը վլորւեցաւ,
Նրա հետ հարիւր քրտան մարդ,
Անբաղդ գունդը շփոթւեցաւ,
Մենք Աստծուն աւինք փառք:

Այսպէս էին ապրում մինչև այժմ սև-լեռնցիք,
Համարեա միշտ կուեղով՝ երբեմն առանձնակի, երբեմն
պատահական խմբերով, երբեմն պատահական ճակատնե-
րում, երբեմն նախօրօք մտածած պատերազմներում,
երբեմն արձակ դաշտում և երբեմն դարան մտած տեղից.
այլապէս նոքա չէին կարող ապրել, որովհետև ամեն կող-
մից նոցա շրջապատել են անհաշտ թշնամիներ, սպառնա-
լով նոցա աղատութեանը և անկախութեանը, հա-
ւատին և ընտանիքին ¹⁾: Ուրեմն զարմանալի չէ՛,
որ ամեն մի սև-լեռնցու համար պատերազմը,
արիւնհեղութիւնը դարձել է մի անհրաժեշտ ու

¹⁾ Սև-լեռնցիք ոչ մի ժամանակ երկարատև չեն
կրել օտարի ստրկական լուծը: Նոցա պատմութիւնը ոչ
ինչ է, եթէ ոչ հերոսական պատերազմներ տաճկի դէմ:
Ընկնել պատերազմի դաշտում սև-լեռնցու համար
դառնել է մի սովորական երեւթ: Մեռնել հիւանդու-
թիւնից կամ ցաւից համարւում է նոցա համար ամենա-
թշուառ վիճակ, որ կարող է մարդ ունենալ: Այժմ նոցա
կառավարութիւնը բոլորովին պատերազմական է: Ամեն
մի սև-լեռնցի 17—48 տարեկան հասակում պարտական է
գնալ հայրենիքին սպառնացող թշնամու դէմ: Նոցա
իշխանը և ժողովրդական ներկայացուցիչների ժողովը
վճռում են պատերազմ: Վտանգի ժամանակ բոլոր արա-
կան ցեղը 14 տարեկանից սկսած մինչև 60 տարեկանը
հրաւիրւում է զինուորելու, հրացան առնելու, շատ ան-
գամ նաև նոցա 12 տարեկան երեխաները ու աղջիկները,
եղբայրներն ու քույրերը ձեռք ձեռքի առած, քարերով զին-
ւած՝ պատերազմի դաշտ են դուրս գալիս գոռատակի դէմ:

մշտական արարմունք. իւրաքանչիւր մարդ այստեղ պարտաւորւած զինւոր է և միայն անչափահասութիւնը, հիւանդութիւնը կամ խորին ծերութիւնը կարող է սև-լեռնցուն ազատել հայրենիքի պաշտպանութեան համար կռւի գնալու պարտականութեան առաջին հրաւերքից: Սև-լեռնցին ամենավտօք հասակից պատրաստում է իրան պատերազմական կեանքին: Դեռ ևս ծփկեր մանուկ՝ զնում են նորա օրօրոցում հրացանը և ատրճանակը, ու մկրտութեան հանդէսին ներկայ եղողների առաջին օրհնութիւնը լինում է այն, որ լինի քաջ և անվահեր հաճերի զինւոր պատերազմի դաշտումը: Այն տեղի քահանաները մաղթանքների հետ միասին կատարում են նաև իրանց հայրենիքի ազատութեան խորհուրդը նորածնեալ մայրերի վերայ:

Իսկ ներկայ եղողներից մէկը ասում է. «Թո՛ղ մեր ապագայ զինւորը շուտով լուսնայ իւր հրացանը թշնամու արիւնով: Միւսը բարեմաղթում է. «Թո՛ղ մեր նորածին մանուկը միշտ ազատ լինի իւր կեանքում: Երրորդը ցանկանում է. «Թո՛ղ անհաշտ թըշնամի լինի տաճկին և կռւի ինչպէս իւր հայրը. իսկ չորրորդը աւելացնում է. «Ինչպէս Աստուած նորածնին և նորա յետագայ սերունդը մեռնել անկողնում:»

Երբ մանուկը սկսում է ոտքի կանգնել, ամրանալ, երբ սկսում է զննել իրան շրջապատող կեանքը և նորա հոգու մէջ զարթնում է ջերմ սէր դէպի իւր հայրենիքի հերոսները, ծառա դէպի պատե-

րազմական փառքն ու ազատութիւնը և նոցա սխաղործութիւնները, իսկ ատելութիւն դէպի իւր հայրենիքի թշնամիները: Ականջ զնելով մեծերի խօսակցութիւններին, նա ամենից շատ լսում է հերոսական քաջութիւնների և արիւնալի կռիւների պատմութիւնները. նա տեսնում է, թէ ինչպիսի արհամարանքով են խօսում նոքա մահւան և վախկոտների մասին, որոնք մի ճանճ թուչելիս լեղիներն է պատում:

Նւ ահա՛, նա, մանուկը, խանձարուրից դեռ նոր դուրս եկած, երևակայում է, թէ ինչպէ՞ս պիտի սպանէ տաճիկին, ինչպէ՞ս պիտի լուծէ հօր և եղբոր մահւան վրէժը, ինչպէս պիտի արիաբար ձեռքին խաղացնէ հրացանը ու դաշոյնը, որը արդէն չորս տարեկան հասակից սկսած կախ է արած նորա մէջքից: Ինչ կը վերաբերէ կրթութեանը, Սև լեռնցիք միայն վերջին ժամանակներս սկսեցին գրել-կարդալ սովորեցնել երեխաներին իրանց մայրենի լեզուով, իսկ առաջ գրագէտները նրանց մէջ այնքան քիչ էին, որ մինչև անգամ նոցա քահանաները չը գիտէին կարդալ ու գրել և ժամերգութիւնները կատարում էին առհասարակ անգիր:

Սև լեռնցոց մնացած բոլոր եղած չեղած զիտութիւնը մինչև այսօր կայանում է նրանում, թէ ինչպէ՞ս պէտք է ճարպիկութեամբ թուչել վիհերի վրայից. քարը կամ դաշոյնը այնպէս վեր ձգել, որ նա մի քանի անգամ պտուելով օդի միջում, որքան կարելի է ամուր ցցւի ծառի կամ փայտի մէջ, ճիշտ

այնպէս, ինչպէս տաճկի սրտում: Փոքրութիւնից երե-
խան արդէն սովորում է մաղցել ուղղաձիգ ժայռերի
վերայով, անյատակ անդունդների կողքերով: Երի-
տասարդի կրթութիւնը վերջանում է նրանով, որ
սովորեցնում են նոցա հրացան արձակել և զէնքերը
մաքել: Երբ նա այդ բաներումն էլ հմուտութիւն
ցոյց կը տայ, այն ժամանակ հայրը իւր բոլոր ազգա-
կանների ներկայութեամբ, ենթարկում է նորան
քննութեան և ապա հանդիսաւոր կերպով յանձնում
է նորան հրացանը. և այնուհետեւ երիտասարդը
դառնում է «իւնակ» — կորովի զինւոր, որ հաւասար
իրաւունքներ ունի հայրենիքի միւս պաշտպանների
հետ:

Բայց արդեօք ի՞նչպիսի մարդիկ են դուրս գալիս
այդպիսի դաստիարակութիւնից: Բոլորը ընտիր ընտիր
զիւցազններ: Գեղեցիկ է, բարձրահասակ և վայելչա-
կազմ սև լեռնցիկ, երեսի գծադրութիւնը կանոնաւոր,
հայացքը թափանցող, հպարտ, անցողդողդ, պարթև
ու քաջ արի: Նա արագաշարժ է ու ճարպիկ, թէ
պատերազմի մէջ և թէ որսի ժամանակ:

Նորա հրացանի գնդակը նշանից չի անցնում,
դաշոյնի հարւածը մահացու է: Որքան ճարպիկու-
թեամբ և համարձակ կերպով կաշոււմ է սև լեռնցիկ
ժայռերի և քարերի կրծքին, որպիսի անվահերու-
թեամբ հրացանի վրա թեկնած նա թռչում է
վիհերի վերայից! Ձը կան նորա լեռնոտ հայրենի-
քում ո՛չ յարմար ուղիներ, ո՛չ կամուրջներ. բայց սև

լեռնցու համար ամենայն կողմ կայ ճանապարհ:
Անսովոր մարդու մազերը բիզ-բիզ կը կանգնեն, երբ
կը տեսնի այս ժայռերի մէջ ոլորող և անդունդնե-
րում կորչող շաւիղները. բայց սև լեռնցու համար
սոքա ոչինչ են: Համբերութեամբ տանում է նա
քաղցը և ծարաւը. քնում է բաց երկնքի տակ՝ մերկ
քարերի վերայ, ուշադրութիւն չը դարձնելով ո՛չ
ցրտի, ո՛չ քամու և ո՛չ անձրևի վերայ.

Մինչև անգամ կանայք այդ հերոսական երկրում
քաջարի են այնպէս, ինչպէս տղամարդիկ: Երբ որ
թշնամին նորա հայրենի երկիրն է մտնում, նոքա,
իրանց ամուսիններին ու եղբայրներին համահաւասար,
առնում են հրացանն ու գնում պատերազմի դաշտը,
սիրտ են տալիս թույլերին, զովելով քաջերի յաղ-
թութիւնները: Ահա՛, թէ ի՞նչ է պատմվում սև
լեռնցոց մի երգի մէջ. — «Սարի գլխին կանչեց վիրա-
ւոր իւնակը (կորովին). անիծւած լինիմ ես. սպա-
նեցին իմ խեղճ Ստանեցոյին և ես ոյժուէնիմ վրէժ-
խնդիր լինելու: Իսկ հովտում լսեց նորան կինը և
իմացաւ, որ սպանել են իւր սիրելի ամուսնուն:

Առնում է նա հրացանը և սուրը ու քշում է
թուրքերին, որ սպանեցին նորա սիրելի մարդուն,
քշում է նա տասն ու հինգ թուրք միասին և ամենից
առաջ վազում էր նոցա մեծաւոր Ձենգիզ-աղան:
«Հասաւ կինը Ձենգիզ-աղային և թողեց հրացանի
գնդակը նորա սառը սրտում: Սառեցաւ սիրտը առաջ-
ւանից աւելի և նա կտրեց աղայի ածելած գլուխը
և բերեց երեխաներին ցոյց տալու:

Ձենգիզ աղայի կինը խաբէութեամբ դուրս է կանչում նորան մենամարտութեան. և ահա՛, քրիստոնեայ կինը հանեց իւր կանացի շորերը և հագաւ Ձինգիզ աղայի շորերը, առաւ նորա ատրճանակները և հեծաւ նորա թրքական ձին:

«Երբ մօտեցաւ նա նշանակեալ տեղը, տեսաւ թրքուհին մենակ չէ՛ եկել, այլ մի ուրիշ թուրքի հետ. իսկ այն թուրքը նստած է հզօր ձիու վերայ ու սպասում է»:

Յարձակեց թուրքի վերայ սև անգղի նման, նստեցրեց նորա սրտում երկու հրացանի գնդակ և կարեց նորա ածելած զլուխը ու զցեց խուրճինը երեխաներին ցոյց տալու: «Բռնեց նա յետոյ երիտասարդ թրքուհուն, բերեց իւր հետ գիւղը և ստիպեց նորան կովեր և այծեր արածացնել:

Պահեց նորան իբրև հովուհի տասն և հինգ տարի և յետոյ ազատ թողեց վանդակից»:

Գալով սև լեռնցոց կենցաղավարութեանը, նոքա չունին ո՛չ քաղաքներ և ո՛չ գեղեցիկ շինութիւններ: Նոցա մայրաքաղաք Յետինէն անգամ կարելի է գիւղ կոչել. նա ընդամենը հարիւր տուն ունի և երկու փողոց: Նոցա կառավարող իշխանի պալատը նոյնպէս մի անշուք բան է: Սև-լեռնցոց եկեղեցիները անգամ սաստիկ աղքատ ու փոքր են. նոցանից ամենամեծում 40—50 մարդ հաղիւ կարող են տեղաւորել: Նոցա բոլոր զարդարանքը միայն Փրկչի պատկերն է: Եկեղեցական սպասներն ու քահանայի

զգեստները անգամ շատ կոպիտ ձեռագործներ են, հասարակ, աղքատիկ:

Սև լեռնցիք ապրում են մեծ ընտանիքներով, տները շինում են որտեղ որ պատահի. լեռների լանջերում, քարանձաւներում ու նոցա քունջ ու պուճախներում: Նոքա ապրում են երկու երեք, երբեմն տասն տներով, որոնք կոչվում են կուշաներ, ինչպէս մեզանում գիւղական համբատուները:

Նոցա խրճիթները շինւում են միմիայն լոկ քարերից առանց ծեփելու, մեծ մասամբ բաղկացած են երեք պատերից, որովհետև չորրորդը արդէն կադմում է ժայռը, որին յենւում են այդ խրճիթները: Խրճիթները շատ ցած են, թեք կտորներով և ծածկւած են միայն ծղոտով, առանց վառարանների, և լուսամուտի տեղ՝ մի-հասարակ բաց անցքով, այն է՝ հերդիկով: Խրճիթների մէջ տեղը շինւած է լինում նոցա օճախը, որ մի փոս է շրջապատւած քարերով որոնց վրայ դարսում են փայտերը: Այդ օճախի վերայ պատրաստւում են իրանց պարզ կերակուրը, իսկ երեկոները հաւաքւում են նորա շուրջը լսելու իրանց պապերի զրոյցները և կամ աշուղի խաղերը. տան նախանկիւնում քաշ է արած մի սուրբի պատկեր, իսկ պատերի վերայ դէկերը:

Սև լեռնցու տնական կահ կարասիքը շատ աղքատ է: Նստ տներում կարելի է գտնել այնքան աման, որքան անհրաժեշտ է մի կանոնաւոր տան համար: Իւրաքանչիւր խրճիթում կայ միայն մի

պղինձ, որի մէջ եփւում է ամենայն բան և որը սովորաբար կախ է արած լինում օժոռքի վերայից: Այդ պղինձի մէջ եփած բոլոր կերակուրը լցնում են մի փայտեայ սկուտեղում (գուշ), որը դնում են ցած սեղանի վերայ և որի շուրջը տեղաւորւում է բոլոր ընտանիքը, ինչի վերայ էլ որ լինի, աթուռի, քարի, ծառի կոճղի կամ նոյն իսկ չատակի վերայ: Պատասխանադի, դանակի, սփռոցի մասին նոքա հասկացողութիւն անգամ չունին:

Իսկ եթէ հարկաւոր է լինում միսը կամ հացը կտրել, այն ժամանակ սև լեռնցին հանում է գոտիկը դանակը և կոտորում նորանով, ամենեւին ուշադրութիւն չը դարձնելով, որ գո՛ւցէ այդ դանակով մի քանի տաճիկների գլուխներ են կտրուել:

Սև լեռնցու բոլոր հարստութիւնը կազմում է նորա հրացանը, որ անցնում է ժառանգաբար որդուց որդի: Այդ պատճառով նա ուր էլ որ գնաց, իւր հրացանը միշտ հետն է տանում: Մինչև անգամ նոցա քահանաները զինւորած են ման գալիս, և հրացանից բաժանւում են միայն այն ժամանակ երբ եկեղեցի են մտնում: և ուրիշ ոչ մի բանով չեն զանազանւում նոքա մնացած աշխարհականներից. նոքա նոյնպէս ապրում, նոյնպէս հագնւում ու նոյնպէս կոււում են, ինչպէս իրանց ծուխերը:

Այսպէս կազմւեց սև լեռնցոց կացութիւնը, նոցա բնաւորութիւնն ու կենցաղավարութիւնը: Նոցա ամեն բանում նկատելի է պարզութիւն, որ

ունենում է ամեն ժողովուրդ իւր հեռու անցեալում: Չորս հարիւր տարի է, որ նոքա կոււում են տաճիկների հետ և այդքան ժամանակեայ ընթացքում նոքա յետ մնացին ուրիշ ազգութիւններից իրանց մտաւոր զարգացումով և ուսումով:

Ներուպական միւս ազգերի կեանքը այս չորս հարիւր տարեայ ընթացքում շատ բաներում բարեփոխւեց. իսկ սև լեռնցոց համար չը կայ ոչինչ բարեփոխութիւն կամ յառաջադիմութիւն: Ամբողջ նոցա կեանքը, համարեայ նոյնն է ինչ որ չորս հարիւր տարի առաջ:

Ներուպայի բոլոր ժողովուրդները առաջ ապրելիս են եղել ցեղերի բաժանւած, բաց այժմ՝ ամենքը վաղուց թողել են այս նախնական կեանքի սովորութիւնը, իսկ սև լեռնցիք ապրում են մինչև այսօր այնպէս՝ ինչպէս ապրելիս են եղել մեր պապերը, այսինքն՝ ցեղերի կամ սերունդների բաժանւած:

Գալով նոցա քաղաքական կամ կառավարչական կեանքին, նոքա կազմում են մի անկախ, ինքնուրոյն իշխանութիւն, որ կառավարում է նոցա իշխանը և ծերակոյտը (սենատ), որը բաղկացած է տասներկու անդամներից, որոնց ընտրում է ժողովուրդը: Իշխանը ծերակոյտի անդամների հետ միասին դատում ու վճիռ է կացացնում: Իշխանի տան մօտ կանգնած է մի բաղմանիւղ կաղնի ծառ, որի տակ, ըստ հինաւորց սովորութեան, վճռում են թէ դատը և թէ հասարակական ու ազգային ամեն կերպ հարցերը:

Երբ մի որ և է գործ է պատահում, իշխանը հաւաքում է բոլոր տասներկու անդամներին վճիռ կայացնելու: Իսկ մնացած բոլոր ժամանակը, նոքա սովորաբար սէյր են անում (ման են գալիս) Յետենէյում, կամ թէ չէ՝ նստոտում են երկար գերանների վերայ ու ծխում իրանց երկար չիպուխները:

Բայց ենթարկելով մի իշխանի իրաւասութեանը՝ Սև լեռնցոց երկիրը բաժանւում է մի քանի գաւառների, որոնցից իւրաքանչիւրը, ունի իւր առանձին զօրապետը կամ սերդարը: Ամեն մի գաւառ բաժանւում է մի քանի ցեղերի, որոնցից իւրաքանչիւրը ունի իւր առանձին նախահայրը կամ թուկունջեւը, որի յաջորդները համարում են իրանց: Յետոյ իւրաքանչիւր ցեղ բաժանւում է մի քանի շառաւիղների կամ եղբայրութիւնների, որոնք կազմում են մի տեսակ միութիւն բաղկացած մի քանի իրար արիւնակից ընտանիքների. իսկ արենակցութիւնը հասնում է մինչև նոցա եօթը պորար:

Այս եղբայրութիւնները կազմում են մի տեսակ առանձին առանձին ամբողջութիւն, որոնցից իւրաքանչիւրը գործում է առանձին միացած ոյժով, թէ եկեղեցում, թէ դատարանում, թէ հասարակական ժողովներում և թէ զանազան դաշնադրութիւնների ժամանակ: Իւրաքանչիւր ցեղ կազմում է մի տեսակ առանձին պետութիւն, որի գլուխ համարւում է նոցա նահապետը կամ գլաւարը, որը փոքր ինչ առաջ իրաւունք ունէր մինչև անգամ կեանքի կամ

մահւան վճիռ կայացնել եղբայրութեան միւս փոքր անդամների վերայ:

Իւրաքանչիւր ցեղ պարծենում է իւր նախահայրով և միւս ցեղերին իրանից ստոր է համարում... Ահա՛ այս բաժան-բաժանութիւնն է պատճառը, որ զանազան ցեղերի կամ եղբայրութիւնների կամ նոցա անդամների-իւնակների մէջ յաճախ պատահում են վէճեր, որոնք շատ անգամ վերջանում են արիւնահեղ կռիւներով կամ մենամարտութիւններով:

Այս մենամարտութիւնները թէ հիմա և թէ մանաւանդ առաջ շատ յաճախ պատահելիս են եղել. մենամարտութիւնների պատճառը շատ անգամ լինում է մի ամենաչնչին բան: Ահա՛ թէ ի՞նչ է պատմում այդպիսի մենամարտութեան ականատես մի ճանապարհորդ. «Մի իւնակ կծու խօսքով անպատեց մի ուրիշ իւնակի. վերջինս նորան մենամարտութեան կանչեց: Հակառակորդների անուներն էին՝ Եանկօ և Տրիպօ: Եւ որովհետև մենամարտութեան լուրը շուտով տարածւեց, ուստի որոշեալ ժամին բազմաթիւ ամբոխ հաւաքւեց այնտեղ, որտեղ պիտի կատարէր այդ արիւնալի հանդէսը: Շատերը զանազան բարձրութիւններից դիտում էին այդ երկու քաջերին:

Թշնամիները իրար մօտեցան, խօսակցեցին իրարու հետ, օղի խմեցին, լքցրին իրանց երկար հրացանները և կանգնեցին պայմանաւորւած տարածութեան վերայ: Որոտաց միայն մի հրացան: Տրի-

պօյի հրացանը չ'առաւ: Հակառակորդի գնդակը վշրեց նորա աջ ձեռքի արմուկը և մտաւ աջ կողքը: Տրիպօն ընկաւ ուշաթափ և ձեռքից գցեց հրացանը: Այն ժամանակ Եանկօն մօտեցաւ նորան, բարձրացրեց, ուշքի բերեց և հրամայեց Տրիպօյին, որպէս զի այժմ նա գնդակահարէ իրան: «Ձե՛մ կարող բարձրացնել հրացանս, չե՛մ կարող բռնել նորան»: պատասխանեց Տրիպօնը աստ ձայնով: Եանկօն վեր առաւ հրացանը, տւեց նորա ձեռքը ու նստեցրեց գետնի վերայ. բաց Տրիպօյի ձեռքերը թուլութիւնից վայր էին ընկնում և մարմինը մի կողմն էր թեքուած: Եանկօն բարձրացրեց նորա աջ ծունկը. յենեց նորա վերայ հրացանը, մօտեցրեց նորա դողդոջուն գլուխը չախմախին և ասաց. «ես չե՛մ կամենում, որ այդպիսի մի իւնակ մեռնի առանց վրէժխնդիր լինելու. սակայն, ո՞վ պիտի քո մահաւան վրէժը լուծէ. չ'ունես դու ո՛չ եղբայր, ո՛չ բարեկամ, դու բոլորովին որբ ես». և կանգնեց հրացանի խողովակի դէմ, հրացանը արձակեցաւ և աղնիւ հակառակորդը տատանեցաւ.

Աճօթ է իւնակին վայր ընկնել և նա յենելով մի ձեռքով քարին, իսկ միւսով հրացանի վերայ կարողացաւ ոտքի վերայ մնալ. և այս հերոսին համապատասխան վիճակի մէջ նա սպասում էր մահաւան. ո՛չ մի տնքոց, ո՛չ մի տագնապելի շարժում չը ցոյց տւին, որ նա տանջւում է:

Մօտեցող մարդիկը Տրիպօյին արդէն մեռած

գտան. Եանկօն ուշաթափ վիճակի մէջ էր և տնային հէքիմները բուժեցին նորան, թէպէտ այդ վերքը նորա համար քսան և մէկ երրորդ էր: Այսպէ՛ս, թէ մենամարտութեամբ և թէ ուրիշ կերպով սպանւելը առաջ է բերում արեան վրէժխնդրութիւն: Դա այնպիսի մի սովորութիւն է, որ հին ժամանակ ունէին բոլոր ազգերը, ինչպէս և այսօր մեր օրերում քիւրդերը: Այդ սովորութիւնը կայանում է նորանում, որ սպանւածի ազգականները պէտք է վրէժը հանեն իրանց ազգականի մահաւան համար, և պէտք է սպանեն կամ նոյն իսկ սպանողին, կամ թէ չէ նորա ազգականներից մէկին: Թէպէտ և այժմ թէ մենամարտութիւնը և թէ արեան վրէժառութիւնը կառավարութեան տնօրինութեամբ արգելւած է. բաց ժողովուրդը մինչև այսօր համակրութեամբ է վերաբերում դէպի այդ սովորութիւնը. և շատ հաւանական է, չի վերջանայ այդ նոցա միջից, մինչև սև-լեռնցիք լուսաւորւած, կրթւած ժողովուրդ չեն դառնայ:

Բայց և այնպէս՝ չը նայելով նոցա այդպիսի ցեղական ներքին երկպառակութիւններին, մի ընդհանուր սրբազան պարտականութիւն, մի երևելի գործ միացնում է սև-լեռնցոց—դա թշնամու դէմ պատերազմն է:

Այս դէպքում իւնակները առանց սերնդի կամ ցեղի խորութեան, կազմում են առանձին առանձին գնդեր, կամ զոյգեր, այստեղ իւրաքանչիւրը սարի

նման կանգնած է ամենի համար և ամենքը իւրաքանչիւրի համար: Գնդի ամեն մի անգամ պատրաստ է օգնել միւսին և փոխադարձաբար իրար վրէժը լուծելու համար:

Նոքա կռուում են միասին և բաժանում հաւասար կերպով թշնամուց ձեռք բերած աւարը: Սակայն ազգային ազատութեան պատերազմը առ ժամանակ միայն միացնում է սև լեռնացոց իրարու հետ, ինչպէս Փրանսիացիք. վերջանում է պատերազմը՝ դարձեալ ցրւում են զետանքը և նոցա անդամների մէջ կրկին ընդհատուում են բոլոր յարաբերութիւնները: Բայց այդպէս շուտով չէ խզւում նոցա մի այլ կապը. դա ողջոյն-եղբայրութեան կապն է, որ կապւում է յաւիտեան:

Այս ողջոյն-եղբայրութիւնը կամ հոգեղբայրութիւնը կայանում է նրանում, որ երկու անձինք, որոնք ցանկանում են սերտ բարեկամանալ իրար հետ, կատարում են դորա համար մի յատուկ ծէս, որից յետոյ նոքա համարւում են եղբայրներ: Այս կապը նոցա համար աւելի ամուր, աւելի սրբազան է, քան թէ մինչև անգամ արիւնակցութիւնը: Հոգեղբայրները ո՛չ թէ միայն պարտական են միշտ և ամեն բանում օգնել, խնամել միմեանց, այլ նաեւ իւրաքանչիւրը նոցանից պարտական է իւր գլուխը դնել իւր հոգեղբոր համար: Եթէ պատահեց, որ կռւի դաշտում վիրաւորւեցաւ երկու հոգեղբայրներից մէկն ու մէկը, այն ժամանակ միւսը վերցնում է նո-

րան կռւի դաշտից և հեռացնում: Իսկ եթէ նա բոլորովին սպանւած է, կամ այնպէս վիրաւորւած, որ անկարելի է առողջացնել, այն ժամանակ հոգեղբայրը կռւի դաշտում կտրւում է իւր հոգեղբոր գլուխը իւր ձեռքով, որպէս զի նա չը մնայ թշնամու ձեռքը:

Հոգեղբայրութիւնը շատ անգամ պատահական կերպիւ է լինում, օրինակ. երբ որ սև-լեռնցին գտնւում է մի որ և է կարիքի կամ վտանգի մէջ, որից չի՛ կարող ազատւել առանց ուրիշի օգնութեան նա հենց առաջին պատահողին դիմում է հետևեալ բառերով. «օգնի՛ր ինձ ի սէր Աստուծոյ և սուրբ Յովհաննէսի, ես Աստուծոյ առաջ ընդունում եմ քեզ եղբայր: Այս խօսքերը լսելով, սև-լեռնցին անշուշտ կանգ է առնում, կատարում է անպատճառ օգնութեան կարօտի խնդիրը, եթէ իւր ուժից բարձր չէ: Յետոյ նոքա համբուրւում են իրարու հետ երեք անգամ և այդ բոլորից հոգեղբայրներ են դառնում:

Եթէ հոգեղբայրները աւելի ևս կամենում են ամրացնել իրանց եղբայրական կապը, նոքա դիմում են զեղի քահանային, որպէս զի նա օրհնէ նոցա, մաղթանք կատարէ և ասլա ճաշակւում են նոքա երկուսով ի միասին: Սակայն ինչպէս մարդկանց մէջ լինում է հոգեղբայրութիւն, այնպէս և կանանց մէջ կազմւում է հոգեքոյրութիւն: Հոգեքոյրութիւնը կատարւում է նաև մարդոց և կանանց մէջ. այս դէպքում մարդը երգւում է պաշտպանել իւր հոգեքորջ ամեն մի տեսակ անպատուութիւնից, ծնշու-

մից և վրէժխնդիր լինել նորա համար, եթէ մէկը կը վիրաւորէ նորան անպատկառ կերպով: Ա՛յ մի կորովի, ըստ սովորութեան, չի՛ կարող ամուսնանալ իւր հոգեւորջ վերայ:

Նւ ո՛վ այդ սովորութիւնը կը քանդի, սև-լեռնացոց կարծիքով, նորա համար անխուսափելի է երկնային պատիժը: Մի անգամ աղջիկը գնում էր իւր հոգեղբոր հետ, վերջինս մոռացաւ իւր տւած երդումը և սկսեց խօսել նորա հետ իւր սիրոյ մասին: Այն ժամանակ երկինքը, որ մինչ այդ բոլորովին պաշտառ ու պարզ էր, յանկարծ ծածկւեցաւ սև ամպերով, փայլատակեց սարսափելի կայծակը, և երդմնադրուժը կայծակահար վայր ընկաւ մեռած՝ ինչպէս մի հնձած խոտ, իւր հոգեւորջ ոտների մօտ: Ահա՛, այսպէս է երգւում սև-լեռնացոց մի ժողովրդական երգի մէջ:

Պէտք է ասել, որ սև-լեռնցիք առհասարակ սիրում են երգեր և հետեւապէս նոքա շատ երգեր ունին. ինքը ժողովուրդը հիւսում է իւր երգերը և նոցա մէջ երգում է իւր ազգային կեանքը ու ազատութիւնը:

Ուրախ չէ՛ սև-լեռնացոց կեանքը, ուրախ չեն և նոցա երգերը: Բոլորը համարեայ լցւած են խորին տխրութեամբ, որը յառաջ է դալիս մի ազգի ստորկական վիճակից: Նոցա մէջ ամենից յաճախ երգւում է այն՝ թէ ինչպէ՞ս պատերազմի դաշտում մեռնում է քաջ իւնակը, թէ ինչպէ՞ս մայրը բաժանւել է

իւր որդոց հետ, բաժանւել է ու լաց է լինում: Նւ ահա՛, որդիքը վերադառնում են, որպէս զի իրանց հետ տանեն և փոքր եղբայրը, բայց մայրը նոցա չէ՛ր թողնում. չէ՛ր կշտանում նոցա վերայ նայելուց երկար ժամանակով. վերջապէս ուեց նա իւրաքանչիւրին մի ձի ու մի բազէ և ճանապարհ զցեց նրանց մինչև հեռու մթին անտառը: Այնտեղ նաերկար փաթաթւում էր նրանց հետ. լաց է լինում. «երթաք բարով է ասում... զնացին որդիքը պատերազմ. բայց մայրը վշտից չի կարողանում ոտքի կանգնել. նա թուլացած ու թախծեալ նստում է խոտի վերայ և հոգին աւանդում: Վերադարձան որդիքը. նիզալներով փորեցին նոքա իրանց մօր գերեզմանը, օրերով դադաղ տաշեցին և թաղեցին նորան: Տնկեցին նորա գլխի մօտ վարդենի, աղբիւր բաց արին, իսկ շուրջը տնկեցին խնձորենիներ, որպէս զի իւրաքանչիւր անցորդ օրհնէ իրանց մօր չիշատակը հետեւեալ բառերով:

«Ով քաղցած է, թո՛ղ կշտանայ, ո՛վ ծարաւ է, թո՛ղ չազենայ»:

Երգվում են Սև լեռնացոց մէջ նաև իրանց հերոսների ազատ կեանքը. նոցա քաջազործութիւնները և արիւնահեղ կռիւները տաճիկների դէմ: Բայց նոցա երգերից մեծ մասը վերաբերում են սերբիացոց դիւցազն Մարկ Կորովիչին: Սև լեռնցիք նորա մասին երգում են այսպէս. «Մարկօն ապրեց աշխարհումս ամբողջ երեք հարիւր տարի, բայց

մինչև այսօր նա դեռ չի մեռել, այլ քնած է մի խոր աչրի մէջ: Երբ ծովը կը խփէ ափին՝ Մարկոյի մահակը ու նորա սուրը կը ծակէ սարը և կ'ընկնի նորա ոտների մօտ. այն ժամանակ նա կը սթափուի, իւր դիւցազնական քնից և վա՛յ կը տայ տաճիկների զլխին...

Սակայն, այդ Մարկոն ո՛չ ոք է, եթէ ո՛չ նոյն իսկ սերբիական ժողովուրդը. նորա դիւցազնական քունը—դարաւոր տաճկական լուծը, որ ծանրանում է նոցա վերայ. իսկ վարժենլը—այն ժամանակը, երբ կ'ազատեն նորանից սերբերը: Սօտ Հինգ Հարիւր տարի է, որ Մարկոն քնած է՝ սերբիական միւս երկրներում ժողովուրդը ստրկութեան մէջ է:

Սև լեռնցիք այսպիսով պահպանում են իրանց ազատութիւնը, հաւատը, խիղճը և ազգային անկախութիւնը...

Այնտեղ միայն չէ՝ քնած Մարկոն:

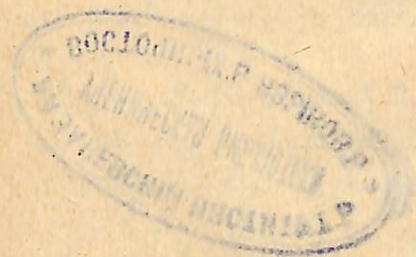
Ժողովուրդը ստրկութեան մէջ է: Բայց երբ ու նա զնարթնեցաւ, իւր ազգի ազատութիւնը օտարի լծի տակից՝ վճռւած բան էր: Այդպէս էլ եղաւ. այսօր սերբիացիք շնորհիւ իրանց ապստամբութեան տաճկի դէմ, յանուն ազգի անկախութեան, աւելի ազատ են, հետևապէս աւելի բարոյական, քան սորանից տասն և վեց տարի առաջ:

Իսկ ինչ կը վերաբերի Սև՝ լեռնցոց, նոքա երբէ՛ք այդ անարգ օտարի ստրկութեան լուծը չեն կրել. նոքա բոլոր սլաւոնական ազգերից միակն են, որ երբէք

օտարի ազդեցութեան տակ չեն ընկել. իսկ եթէ ընկել են, այն էլ շատ քիչ ժամանակ: Մինչև այսօր հերոսական քաջութեամբ իրանց պատուի, անհատական ձայնի և իրանց իրաւունքի տէրն են: Նոցա համար հասարակական ու ազգային թափեր սրբութիւն է:

Սև լեռնցու համար մատնութիւն, դաւաճանութիւն, անմիաբանութիւն ասած բանը չայտնի չէ, և եթէ իմանայ, այդ բաները նորան օտարօտի կը թւի: Սև լեռնցի օրիորդը, հարսը, կինը չի զարդարւի, մազերը չի հիւսի, առազաստից զուրս չի գալ, եթէ նորան պատերազմի դաշտը չը հրաւիրեն իւր եղբայրների հետ ձեռք-ձեռքի տաւած հայրենիքի ազատութեան համար:

1n

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585744

